

Васіль Бькаў

...мудрыя партыйныя кіраўнікі
даўно ставілі пытаньне, каб кантраляваць
пісьменьніка на стадыі стварэньня твору,
а не пасля яго надрукаваньня...

У тую вясну*...

У тую вясну мне здрава не пашэнціла – прас-тудзіўся ў камандзіроўцы, як на ветраным прыпынку чакаў аўтобусу, і захварэў на запаленьне лёгкіх. Два тыдні праляжаў у бальніцы, а як выпісаўся, яшчэ колькі часу ня мог давесьці да ладу здароўе, і наш мясцом, зважаючы на маю хваробу, выбіў у аблсаўпрофе пуцёўку ў адзін з менскіх беларускіх санаторыяў. Зрэшты, лепшым ён хіба лічыўся ў бюракратычных колах, асаблівага там не было нічога. Апроч хіба будынку – новага, няблага ўсталяванага з адна- і двухпакаёвымі нумарамі. Месца яго таксама было ўдала, з клопатам падабраанае – у хваёвым лесе, непадалёк ад чыстай неспрастанай рачулки; горад таксама быў недалёка. У выходныя некаторыя езьдзілі туды на рэйсавым аўтобусе. І ўсё ж тое было для мяне ўдачай – ня кожны з маіх калегаў меў такую магчымасьць. Тым больш, што кантынгент пацыентаў-кліентаў там

Публікацыя
Ірыны БЫКАВАЙ.

* Рукапіс
ня мае назвы.
Назва дадзена
рэдакцыяй
па першым радку
тэксту.

таксама быў не абы-які. Наменклатура рэспубліканскага, ну, ня менш, абласнога маштабу. Некаторых там я пазнаваў – з Гарадзенскага выканкаму двое, з міністэрства сельскай гаспадаркі загадчык аддзелу – грузны, укармлены мужчына, надта, аднак, порсткі і вясёлы для сваіх мусіць перадпенсійных гадоў. Але каб добрых знаёмых ці калегаў-журналістаў, дык там я ня бачыў нікога, таму пачуваўся крыху самотна, хадзіў рэгулярна ў сталоўку ды на некаторыя працэдурны, што былі мне прапісаныя. На лячэбную гімнастыку, якая мне хутка апрыкла, бо карысьці з яе я не адчуваў ніякай. Але і перапыніць яе не хапала сьмеласьці, дактары звычайна папракалі: чаму кінуў? Асабліва калі была персьпектыва зноў з тым жа самым да іх зьвярнуцца.

Так я і хадзіў у той працэдурны кабінет на першым паверсе, дзе маладая, даволі сімпатычная сястрычка валявым чынам ставіла маё дыханьне, прымушаючы прысядаць, нагінацца, хэкаць і хакаць. Аднойчы я прыйшоў можа крыху раней, давялося пачакаць у калідоры. Каб не было сумна чакаць, чаго я не выносіў асабліва ў лякарнях, я прыхапіў з сабой пару газетаў. Якраз уранку прыязджала з Гародні жонка, прывезла прысмакаў і – некалькі газетаў за мінулы тыдзень. І сярод іх, канешне, – «Гродзенскую праўду». Цікава было даведацца, што там адбывалася ў вобласьці за той час, як я тут хэкаў і хакаў.

Асаблівага, аднак, нічога не адбывалася – газета была ўсё тая ж, што год і дзесяць таму, нарада ў абкаме партыі, пастанова аблвыканкаму наконт падрыхтоўкі да ўборкі... Аднак на чацьвёртай старонцы быў зьмешчаны даволі вялікі матэрыял развагаў і ўспамінаў нашага гарадзенскага пісьменьніка Аляксея Карпюка, якога я трохі ведаў. Ня так, каб сябраваў, але пры сустрэчах на вуліцах мы віталіся. Тым больш, што, як я чуў, ён таксама некалі працаваў у абласным друку, здаецца, у той жа газеце. А пасля яго выключалі з партыі, зьнімалі з работы. Цяпер – гэты яго матэрыял, даволі крытычны, як я зразумеў, прабегшы першыя абзацы.

У той момант у ціхім гэтым калідорным тупічку паявіўся і яшчэ адзін пацыент — немалады ўжо чалавек з тросткай, у трэніровачных з лампасамі штанах, але ў шэрым пінжаку, на борце якога стракацеў, як у нас казалі, іканастас; радоў восем ордэнскіх планак. Чыста паголены твар чалавека выглядаў, аднак, ня надта маладым, нават хваравітым, сівыя валасы на галаве здорава парадзелі і на лобе трымалася толькі некалькі рэдзенькіх пасмачак, закінутых назад. Але бровы! Бровы былі, мусіць, як у маладога – чорныя, густыя, нават навіслыя над можа калісь і грознымі, але цяпер ужо надта паблеклымі вачмі. Увогуле нічога асаблівага, нейкі адстаўны пенсіянер, мабыць, вайсковец, падумаў я, наўкось зірнуўшы на чалавека. Не павітаўшыся, той сеў побач у крэсла, трохі аддыхаўся і затым з увагай агледзеў мяне, зірнуў на газету.

– Гродзенскую газету чытаеце? – густым басам запытаў ён.

– «Гродзенскую праўду» – сказаў я.

– Ну і што яна піша? – пасля нядоўгай паўзы папытаўся чалавек.

– Старая газета. Колішні нарыс Аляксея Карпюка чытаю.

– Карпюка? – перапытаў чалавек з зацікаўленьнем. – І пра што ён?

– Ды во яшчэ не дачытаў, – сказаў я, ня надта хочучы цяпер з ім гаварыць. Тое, што пісаў Карпюк, сапраўды было цікава – гаворка ішла

пра пасьяваенныя метады калектывізацыі на Гарадзеншчыне. Як кажуць, тыя яшчэ метады.

Аднак тут якраз расчыніліся дзьверы кабінету і маладзенькая сястрычка ў белым кіўнула – маўляў, заходзьце. Я ўстаў, складваючы газету. Ды мой сусед выпрастаў руку:

– Калі можна, пакуль вы там...

– Калі ласка, – сказаў я, аддаючы газету.

Можа хвілінаў дваццаць я там у каторы раз хэкаў і хакаў, а як – выйшаў, прыйшла чарга майго адстаўніка, і ён нетаропка і акуратна склаў газету.

– Панятна, – сказаў толькі. – Прачытаў. Дзякуй.

І пайшоў у кабінет, а я выйшаў на волю.

Я сеў недалёка на лаўку і дачытаў нарыс. Увогуле нічога асаблівага – хто цяпер ня чуў і ня ведаў, як тады калектывізавалі заходнебеларускае сялянства. У цэнтральным друку, асабліва расейскім пра тыя часы пішуць і не такое, перабудова, здаецца, абудзіла памяць, а можа і сумленьне нават. Ня ўсіх, вядома. Тыя, у каго гэта сумленьне спала ў мінулыя гады, узялі, мабыць, за лепшае, каб яно спала і цяпер, так было зручней ва ўсіх адносінах. Але не ў Карпюка. Грамадскае сумленьне гэтага чалавека, як я разумеў, было надта ж чуйнае, і далікатнае. Можа нават балючае. Гэта, вядома, добра, нават выдатна для пісьменьніка ўсіх часоў, тым болей такіх, што перажывалі мы.

Некалькі наступных дзён я з гэтым чалавекам ня бачыўся. Праўда, аднойчы згледзеў яго ў сталоўцы, той сядзеў сьпіной да дзьвярэй, канчаў абед, ужо піў кампот. Я толькі прыйшоў, а як паабедаў, яго ў сталоўцы ўжо не было. Дзе, на якім паверсе ён жыў, таксама ня ведаў. Ды й наогул ён мяне мала цікавіў, – хіба тады, у калідоры, трохі зачাপіў, і ўсё. Але праз тыдзень, ці, можа, дзён дзесяць, ён сам спыніў мяне на лесавой дарожцы, куды я выйшаў перад вячэрай прагуляцца. Мой знаёмец стаяў пасярод дарожкі і нешта пільна ўзіраўся ўгору ў вецьце хвой.

– Цікава, – сказаў ён, як я падышоў. – Цікава.

– А што цікава?

– Вунь бачыш?.. Вунь ля той высокай хвой. Варона бурыць грачынае гняздо...

Бурыць ці не, здалёку цяжка было вызначыць, проста ў нейкім гнязьдзе з гальля масьцілася варона, падобна нават на тое – падкладвала ці папраўляла галінкі. Так я і сказаў чалавеку.

– Не, бурыць, – цвёрда зазначыў ён. – Птушка ў чужое гняздо ня сядзе. Толькі пабурыўшы.

Можа і так, я пярэчыць ня стаў. Чалавек, таксама ўжо згубіўшы цікавасьць да птушак, памалу пайшоў па дарожцы, яўна зьбіраючыся скласьці са мной кампанію.

– А вы чыталі [пра] кнігі таго Карпюка?

– Дзе?

– А ўсё там жа. У «Гродзенскай праўдзе». Аказваецца, ветэраны ўсё ж далі яму прыкурыць.

– Ветэраны?

– Ну. Прыедзем, дам вам пачытаць. Мне сьпецыяльна прыслалі. Па маёй просьбе, праўда. Як былому кадраваму супрацоўніку вобласьці.

- Во як! А дзе вы там супрацоўнічалі?
- У Камітэце дзяржаўнай бяспекі, – ціха, з затоеным гонарам мовіў мой знаёмец. – Уся тая гісторыя з Карпюком – і ня толькі з ім – прайшла ў мяне во дзе, – ткнуў ён сябе вялікім пальцам у грудзі і ўважліва паўзіраўся ў мяне.
- Во як! – толькі разгублена сказаў я.
- Во так. А ты ня сябра Карпюка?
- Не, – сказаў я ня надта рашуча, і ён, мабыць заўважыў тую маю нерашучасьць. – Трохі знаёмы.
- Трохі знаёмы... Увогуле, я таксама, можна сказаць, трохі знаёмы. Выпіваць не даводзілася, сем'ямі не сябравалі...
- Тое мяне заінтрыгавала, – па-першае, кадравы супрацоўнік органаў быў на той час фігураю, амаль экзатычнай, дзе я такога і калі мог сустрэць? Хіба па выкліку ў камітэце. Але да гэтага, як кажуць, Бог мілаваў, мяне туды ня клікалі. Зноў жа, адчуваў, штосьці яго падмывае распавесці мне пра Карпюка, справа якога, падобна, пачала раскручвацца нанова. Але што ён мне можа паведаміць? Няўжо ён нешта сакрэтнае проста так, дзеля цікаўнасьці, можа даверыць малазнаёмаму, амаль выпадковаму чалавеку?
- Але ж вы, мабыць, ягоныя аповесці читалі? – сказаў я. Можна, з гэтага і трэба было пачынаць размову.
- Аповесці я чытаў. Я іх ня толькі чытаў. Я іх амаль з алоўкам праштудзіраваў. Кожнае слова.
- Во як! – зноў вырвалася ў мяне.
- Мы выходзілі з хвойнага лесу на адкрытае поле, у вочы ўдарыла перадвячэрняе сонца, і мой спадарожнік спыніўся.
- Сонца! Не люблю сонца. Ад яго ціск павышаецца...
- У вас гіпертанія?
- У мяне ня толькі гіпертанія, малады чалавек, – сказаў ён з непрыхаваным адчаем у голасе. – У мяне рак!
- Рак?
- А ты думаў... Хочаш запытаць, чаму не лячу? Лячыў, ды што толку. Цяпер ужо ўсё адно... Усё роўна, ад чаго загібацца... Так што...
- Колькі часу ён памаўчаў, паволі ступаючы па асфальтаванай дарожцы. Я памаўчаў таксама, бо ня ведаў, пра што казаць. Ці, можа, трэба было суцяшаць чалавека, ці ўгаворваць яго лячыцца. Але мне цікава было чуць пра Карпюка.
- Карпюк таксама штось занямог. Ляжаў у бальніцы.
- Карпюка чорт ня возьме. Здаровы, як бык! А што – ня п'е, ня курыць... Ну, можа, трохкі з нервамі непарадак.
- Яно ўсё можа быць. Хваробы не разьбіраюць: хто п'е, хто курыць.
- Хваробы не разьбіраюць, а чалавек павінен разьбіраць. Кожны чалавек. Тым больш – савецкі.
- Я ня ведаў, як далей працягваць размову, тым больш у гэтым, зададзеным ім, тоне. І сказаў, можа трохкі правакуючы:
- Ну, Карпюк, здаецца, ужо савецкі чалавек. І партызан, і паранены. А што з партыі выключалі, дык аднавілі ж.
- Аднавілі. Не было каму разьбірацца. Усё на хапок, абы для галачкі. Такое нашае партыйнае кіраўніцтва.
- Хіба не разьбіраліся?

– Разьбіраліся... Вось ты мне скажы, чаму гэта ён усё жыцьцё ішоў уніз. Мож па сьпіралі, але ўніз. А яму ж давяралі. Адразу пасья інстытуту паслалі ў Сапоцкінскі раён загадваць райана. Вялікая пасада. Дарэчы, я таксама быў там. Ну, можа, крыху пазьней за Карпюка, як яго ўжо адтуль папрасілі.. Я прыехаў туды маленькім чалавекам, старшым сержантам, танкістам. Але я рабіў, я чэсна ваяваў з бандытамі. А Сапоцкінскі раён, учці, тады быў самы бандыцкі... А я там атрымаў першую афіцэрскую зорачку...

– Чэкісцкую?

– Чэкісцкую, да. Улетку мяне ўжо ўзялі ва ўпраўленьне. А ён здрадзіў. Ён пачаў скардзіцца, пісаць у Менск, і яго адкамандзіравалі дырэктарам школы ў Ваўкавыск.

– Але няўжо здрадзіў? Ён жа пісаў, што ня мог пагадзіцца з метадамі калектывізацыі, – сказаў я. Па праўдзе, я ўжо пачаў шкадаваць, што ўлез з гэтым чалавекам у размову, якая, адчуваў, прынясе мне мала задавальненьня. Але не хацелася і прыпыняць размову, тым болей, што ў ім штось набалела і карцела вырвацца.

Між тым у сталоўку ўжо ішлі людзі – па адным і групкамі; мы таксама паціху шпацыравалі да яе ганку.

– Пры чым тут метады! – пачаў прыкметна нерваваць чалавек. Метады, як і ўсюды. Як і раней, вядома, бальшавіцкія метады. Кулакам не спрыялі. З кулакамі паступалі жорстка – тое праўда. Але бедната была за нас. Вот тут сабака і зарыты – за каго быў Карпюк? Хаця ладна, калі хочаш – пасья ужына пашпацыруем.

– Добра. Пагуляем, – пагадзіўся я.

Пасья вячэры, як я сышоў з ганку сталовай, ён ужо чакаў мяне трохі зводдаль ад уваходу. Надвор'е было цудоўнае, першыя цёплыя дні лета, сонца ўжо закацілася за бор, на бярозах паблізу не варухалася ніводнае лісьцейка, так было ціха. Некаторыя з санаторыя пабрылі па дарожцы ў бок шашы, а мы завярнулі па-над сьцяной бору да недалёкай рэчкі.

– Толькі я хацеў папярэдзіць, – ціхмана зазначыў чалавек. – Тое, што я раскажваю, не для перадачы. Ты разумеш?

– Ды ўжо ж, – сказаў я.

– Цябе як завуць?

– Я назваў імя і прозьвішча, сказаў, што працую ў газеце. Чалавек паморшчыўся сваім даволі абвялым тварам.

– Не люблю журналістых.

– Ну што ж... Журналістыя таксама розныя.

– Мяне можаш называць Мікалаем Іванавічам.

– Добра, – пакорліва сказаў я, у душы, аднак, усумніўшыся, ці сапраўды ён той, кім назваўся. Але, можа, гэта ў іх так прынята, у чэкістаў. Як, скажам, у журналістаў – заведзена падпісвацца псеўданімам. Хаця мне ўсё роўна, хто ён – хай будзе Мікалай Іванавіч.

– Дык вось Карпюк, – сказаў Мікалай Іванавіч і, прыпыніўшыся, азірнуўся. Ззаду за намі нікога блізка не было, і мы пайшлі далей. – Ён жа як трапіў у нашае поле зроку. Усё праз сваю дурасьць. Ужо будучы дырэктарам школы пад Ваўкавыскам, напісаў у ЦК КПСС пісьмо, што ў Беларусі няправільна праводзяцца нарыхтоўкі хлеба. Што дужа сьпяшаюцца з выкананьнем плану і ад таго страты.

– Дык праўда ж, – сказаў я.

Мікалай Іванавіч аж прыпыніўся, акінуў мяне дакорлівым позіркам, але не сказаў нічога на маю заўвагу.

– Ён думаў – адкрывае Амерыку. Быццам у Маскве, у ЦК невядома, ад чаго і чаму страты. Знайшоўся адзін такі разумны ў Беларусі – настаўнік Карпюк. Адтуль, відаць, накруцілі хваста Першаму ў Менску, і той выклікае Карпюка. А гэты дурань рады – думае, заслужыў падзяку ці нават павышэнне. Паехаў, прапусьцілі ў кабінет, ну ён і прэцца па дарожцы, выставіўшы руку. А Першы рукі за сьпіну, бровы ссунуў і адразу яму ва ўпор пытаўне: «Вы колькі год працуеце на англа-амерыканскі імперыялізм?». Во тут Карпюк і зьвяў. Забэкаў, замэкаў, а нічога растлумачыць ня можа. Не валодае тэмай... Так пасьяля і адзначылі ў дакументах. А Карпюка – з дырэктарства прэч, хадзіў без работы, пасьяля ўладкаваўся лабарантам у педінстытут. Во тады, мусіць, і пачаў пісаць сваю «Дануту». А што – часу багата, крыўда душу точыць, самы раз узяцца за пісачельства.

– Але «Данута» не пра той час. Там – даваенная Польшча.

– Гэта няважна, што Польшча. Але відаць скіраванасьць. Мы накіроўвалі да сьпецыялістаў – не тады, праўда, пасьяля. Сьпецыялісты з Акадэміі навук далі заключэньне, што антысавецкасьць аўтара адчуваецца.

– Так і напісалі? Сьпецыялісты? Літаратураведы? Цікава, а хто канкрэтна?

– Так я табе і скажу, – прыжмурыў вочы Мікалай Іванавіч. – Ды я і сам ня ведаю. Падпісана – псеўданімам.

“Бог ты мой, думаў я. Гэтая невялічкая аповесьць Карпюка, як я памятаў, была тады даволі цёпла сустрэтая ў пісьменьніцкім друку, яе хвалілі ў рэцэнзіях. Карпюка неўзабаве прынялі ў СП, можа ўпершыню ён адчуў сябе на кані і нават прыбіў на дзвярах кватэры медную таблічку «Аляксей Карпюк, пісьменьнік». А гэтыя, глядзі ты – праводзілі сваю экспэртызу. І дзе! У Інстытуце літаратуры Акадэміі навук... Ці, можа, у іх сваіх літаратураведаў у штацкім бракавала?”

– І вось тут паявілася праблема: зьверху патрабуюць справаздачы, ну дадзеных, матэрыялы распрацоўкі, а у нас тых распрацовак – кот наплакаў. Уся справа, ведаеш, што гэты тып на адным месцы сядзеў нядоўга. Усё лётаў, лятун сапраўдны, чэснае слова. Толькі нашыя апэратыўнікі яго абсадзяць, ну, агентамі, так сказаць, асьведамляльнікамі, а ён ужо зьехаў. Або звольніўся. Што ўжо само па сабе падазрона – чаго гэта?

– Але ж яго звальнялі, – сказаў я. – Як жа было яму ня лётаць.

– Не заўжды звальнялі. Ён і сам умеў звальняцца. З рэдакцыі, напрыклад. Толькі там харошага хлопца да яго падсадзілі, беларуса-заходніка, таксама пачынаў нешта пісаць – звольніўся. Паступіў у “Інтурыст”. Мы як даведаліся, аж млосна стала, начальнік вымову тром супрацоўнікам уляпіў.

– Але завошта?

– Як завошта? Гэта ж прамы шлях – за мяжу. Ён, знаеш, такі шлях і падбіраў, каб пісаць і свае пісакі туды перапраўляць прамым ходам. Ды яшчэ некаторых туды ўцягнуць. Тут ужо арганізацыяй запахла...

– Да... – сказаў я, ня дужа, аднак, разумеючы логіку гэтага чалавека. Затое чалавек, мабыць, выдатна разумеў сваю логіку.

– Во тут на Карпюка паявіўся яшчэ адзін пісака, во цяперашні народны Васіль Быкаў. Але пра гэта я раскажу пасля. Вунь ідзе дзядок з кульбай, бачыш? Мне трэба з ім паздароўкацца. Наперадзе сапраўды паявіўся дзядок з кічкам, у цёмным гарнітуры пры галыштуку, ён, аднак, дробненька і жвава тупаў дарожкаю, – ужо згледзеўшы нас, пачаў пільней узірацца праз акуляры. Каб не замінаць ім, я павярнуў назад.

Наступны дзень выдаўся дажджлівы, зраніцы ліў дождж, але пад абед перастаў, па небе плылі непрыемныя зусім асеньнія хмары. Я сядзеў адзін у сваёй двойцы і думаў над учарашняй размовай. Усё ж тое было ня толькі цікава, а і дужа важна, нічога падобнага мне чуць не даводзілася. І я думаў, ці не запісаць тое, можа б калі прыгадзілася, бо спадзявацца на памяць я ня дужа хацеў, мая памяць увогуле была дзіравая. Працуючы ў газеце, усё бывала браў у блакноцік. Калі гутарыў з калгаснымі кадрамі, было шмат лічбаў, прозьвішчаў – усё ў блакноцік. Тое здорава памагала заўжды, давала магчымасьць пазьбегнуць памылак. А неяк нават атрымаў апраўданьне праз суд – гэта калі адзін калгасны сьпецыяліст хацеў узяць на пушку. Сказаў, а пасля адмовіўся. Але ў мяне ўсё было дакладна запісана.

Той дзень зранку напарнік мой, таксама малады хлопец з Талачынскага выканкаму, зьехаў аўтобусам у горад, і я наважыўся. Прысеў ля стала і пачаў што-нішто накідваць у блакнот з пачутага ўчора пра Карпюка. Толькі напісаў паўстаронкі, у дзьверы ціха стукнулі два разы, і на парозе зьявіўся Мікалай Іванавіч. Ён быў у даўгой зялёнай афіцэрскай накідцы.

– Што вы тут сядзіце, пойдзем пройдземся, – пачаў ён нейкім незадаволеным голасам. І мусіць, згледзеўшы мой блакнот у руках, ціха засьцярожліва мовіў: – Што пішаце? Можа, мой расповед запісваеце? Ні ў якім разе. Я забараняю.

– Ды не, – сказаў я сумеўшыся. – Тут я па матэрыялах санаторыя...

– Санаторыя? Мусіць, знайшлі недахопы? Ваш брат на гэта мастак. Хлебам яго не кармі – дай недахопы.

– Што ж, тым кормімся, – працытаваў я класіка журналістыкі.

Мы выйшлі ў двор, дзе нас адразу падхапіў сьвежы напірысты вецер з-за вугла – увогуле надвор'е было не для пагулянак. Тым болей, што, сьпяшаючыся, я не надзеў нічога на свой новы пінжак.

– Можа ў пакоі лепш? – сказаў я. – Я там адзін.

– Не, – цьвёрда сказаў Мікалай Іванавіч. – У пакоі не гадзіцца.

Мы прайшлі ў хвоі, там стала трохі зацішней. Мой спадарожнік хмурыў нездаровы, з мяшкамі пад вачмі, твар.

– Прыроды, пагоды ня трэба баяцца. Я, знаеце, як рабіў аператыўнікам, і намокнуў, і намёрзся. Усяго было. Асабліва ў барацьбе з бандытызмам... Прыходзілася адзін на адзін на лясной трапе. Хто раней стрэльне, той і пераможа. Цераз труп пераступіш і – далей. Во такая была наша служба.

– А вы адкуль родам?

– Ды я з дальніх краёў. Сібірак! – з гонарам мовіў Мікалай Іванавіч. Але як прыехаў у 44-м у Сапоцкін, так тут і застаўся. Уся чэкісцкая

служба на Беларусі. Ну, ня лічачы, канешне, вучобы – школы, акадэміі... Да-а. Дык на чым я ўчора спыніўся?

– Пра Быкава нешта пачалі, – успомніў я...

– Пра Быкава, ага. Гэты Быкаў Вася таксама задаў нам клопату. Памятаю, я дзяжурным быў па ўпраўленьню, раніцой дакладваюць: невядомы грамадзянін захапіў сакрэтную явачную кватэру. Ну вы разумееце, якая гэта была кватэра? Што за грамадзянін? Адкуль? Далажыў начальніку, той выклікаў начальніка аддзелу – ніхто нічога ня ведае. Срочна снарадзілі афіцэра з Наружкі, выклікалі ўпраўдома, міліцыю. І высьвятляецца... Дэмабілізаваны афіцэр, прыехаў аднекуль з Далёкага Усходу, без дазволу, уначы ўламіўся ў нашу кватэру – з жонкай і малым дзіцём, і не адчыняе на патрабаваньні міліцыі... Як жа так можна? Ды яшчэ афіцэр! Далажылі начальніку другі раз, той аж счырванеў: ён жа яшчэ раскрыве нашу мясцовую сетку, туды ж, ня ведаючы, пойдучь сексоты, а ён усіх іх засьвеціць. Вы разумееце, што можа атрымацца...

Ад публікатара. Тут ужо па праву героя сумнай гісторыі хачу ўзяць слова і зрабіць некаторыя заўвагі. Унесьці паразуменьне. Так, гэта быў я, Васіль Быкаў, публікатар гэтай дзіўнаватай працы. У час першага хрушчоўскага скарачэньня войска ў ліку іншых 500 000 я быў зволнены з кадраў і прыехаў у Гародню, дзе некалі жыў пасля вайны. Невялічкая аднапакаёўка тады дасталася жончынай сястры, маладой дзяўчыне: студэнтцы, якая, пакуль Быкаў мацаваў абарону далёкаўходніх рубяжоў, натуральна, выйшла замуж, нарадзіла дачушку і жыла ў маленькай, прыстасаванай кватэры непадалёк ад рэстарану «Нёман».

Вось туды і прыехаў Быкаў. У адным пакоі паставілі другі ложкак, сёстры неяк мірыліся з агульнай кухняй. Гаспадар працаваў у сумежнай з Мікалая Іванавіча сістэме. Праз нейкі нядоўгі час стала зразумела, што мне трэба некуды ісьці, дзесьці шукаць кватэру – кватэры ж ад гарадскіх уладаў не дачакаешся. Адночы мой гаспадар і кажа: чуў, вызвалілася кватэра блізка ад вуліцы Алега Кашавога, чалавека, які там жыў, перавялі на працу ў Воранава, ці што. Так што пакуль ня позна – займай! Што самавольна – ня дрэйф, цяпер усе так робяць. Толькі ўпрыся. Будуць выганяць – стой, як абаронца Брэсцкай крэпасці.

Што ж, угаворваць мяне не было патрэбы, так я і зрабіў. Увечары перанёс чамаданы. Ламаць дзьверы не спатрэбілася, у прабой быў уторкнуты іржавы замок без ключа. Але засоў знутры быў добры, моцны засоў. І я ім засунуў дзьверы.

Праўда, бліжэй да поўначы пачалі стукаць. І ціха, нясьмела, і нахабна. Нехта нават падаваў голас, называў сябе. Я маўчаў, не адгукаўся. Але і ня спаў. І так да раніцы. Раніцай трошкі заснуў, але разбудзіў мяне такі стук, што і мёртвы прачнуўся б. Патрабавалі адчыніць – то была міліцыя. І я адчыніў. Праўда, уваліліся ў пакой не міліцыянеры, а двое ў драпавых паліто, з імі домаўпраў, якога я ўжо ведаў, як заходзіў у домакіраўніцтва наконт кватэры. Яны запатрабавалі дакументы. Я падаў дакументы. Агледзеўшы іх, запатрабавалі выкідвацца. «Куды?» «Это не наше дело. Квартира

принадлежит горжилуправленію, она уже занята». Нешта ня надта ў тое верылася – у горжылупраўленьне.

Пасьля прыходзілі і яшчэ — і ўдзень, і ўначы... Стукалі, пагражалі. Стала зразумела, што мне тут ня ўседзець. Тады я пачаў шукаць прыватнае жыллё, і пад Новы год зьехаў на Падгорную – у цесны катушок старой дамоўкі. Там ужо ад мяне адчапіліся.

Мы спыніліся на мокрай асфальтаванай дарожцы ў сасоньніку, мой спадарожнік, здаецца, нанова гатовы быў перажываць той даўні канфлікт з Быкавым. І яго я разумеў: па тым часе ўлезьці ў гэтую іх сакрэтную сетку – то, мабыць, было злачынства, якое, калі неяк абышлося дэмабілізаванаму Быкаву, дык то было шчасьце. Я ўжо ведаў, як гэтыя ўмелі помсьціць. Але пра тое – хай іншым разам.

– І вось гэты Быкаў, перазімаваўшы, апынаецца, дзе думаецца? Зноў у той жа рэдакцыі, дзе працуе Карпюк. Мала нам было аднаго Карпюка, дык яшчэ і Быкаў. І, уяўляецца, таксама пачынае пісаць. Што-нішто паяўляецца ў абласной газеце, але і ў Менску таксама. Ну мы тут ужо паставілі пытаньне: або той, або другі. Але не абодва разам. І праўда, Карпюк неўзабаве звольніўся. Во тады ён і апынуўся ў «Інтурысьце». Адно за другое ня лепей. Але ўсё – партыйнае кіраўніцтва. Тады ж ужо органаў пазбавілі сілы – Хрушчоў гэны – усё стала вырашаць партыя. Мы сігналілі ў час, папярэдзвалі. Ды там, ведаецца, дужа цяжкія былі на пад'ём людзі. Пакуль раіліся, узгаднялі з Менскам... А тут чорт ведае, што тварылася... Быкаў пачаў стругаць свае аповесці пра вайну. Ну, увогуле пра вайну добра, патрыятызм, гераізм і так далей. Але і ў яго таксама падазроныя ноткі. Мы ўсё чыталі, аналізавалі, і – сігналілі куды трэба. Але ж падтрымкі нуль. А тыя тым часам ужо наладзілі сувязь з італьянцамі. Так, Карпюк там не драмаў. Карыстаючыся службовым становішчам, сваім кабінетам на вакзале (адвёў для «Інтурыста» кабінет начальнік вакзалу, уяўляецца, наладзіў там падазроныя сустрэчы. І во ўжо ў яго незаконна жыве адзін італьянскі разведчык – цэлых тры дні. Уяўляецца?... І яны з Быкавым кормяць яго ў рэстаране.

Ад публікатара. *Тут зноў трэба ўзяць слова публікатару, каб растлумачыць простыя рэчы. Задача Карпюка, як начальніка Гарадзенскага агенства «Інтурыст», была ўсё ж садзеянне заходняму турызму, тым болей, што гарадзенская станцыя тады (ды і цяпер) была прымежнай на ўчастку Ленінград-Варшава. І вось аднойчы пагранічнікі зьнялі з цягніка, у якім вярталася з Ленінграду група італьянскіх турыстаў, аднаго міланскага фельчара, у якога не аказалася пашпарту. Скажаў: згубіў. Што было рабіць начальніку турызму з турыстам, у якога ні дакументаў, ні грошай. Ён яго прывёў у свой кабінет і паведаміў у органы. Але тыя таксама ня ведалі, што рабіць. Мабыць, трэба было даць нейкі прытулак і – карміць. Але каму гэта хочацца? Ды мне трэба былі некаторыя італьянскія словы-фразы. Карпюк ведаў гэта. І ён мне аднойчы тэлефануе: «Прыходзь, пагаворым, – у мяне тут італьянец начуе.» Ну я і прыйшоў. І мы спусьціліся з гэтым італьянцам у рэстаран, павячэралі, трохі выпілі. Ён з большага гутарыў па-расейску, і я ад яго дазнаўся шмат пра якія італьянскія выразы, якімі надзяліў маю ге-*

раіню ў «Баладзе». Дні праз тры дакументы італьянца знайшліся – іх у яго, канешне ж, укралі ў горадзе на Няве, а пасьля выкінулі на Неўскім, і ён зьехаў з Гродна. Але я яго не праводзіў – праводзіў Карпюк. Тая гісторыя, аднак, мела яшчэ свой працяг.*

– Мы, канешне, трымалі ўсё пад кантролем. Усе іх ня дужа прыстойныя – скажам так – размовы. Увогуле, тых размоваў сабралася ў Карпюка нямала, хаця ён, хітрая бесьця, стараўся ў сьценах асабліва не балбатаць, не раскрывацца. Як што з тым жа Быкавым ці з кім іншым такога ж кшталту, дык ён – выйдзем, пагаворым. – Мабыць жа меў на тое падставу, – не ўтрымаўся я.

– Канешне, меў. У тым і справа. Але чэсны чалавек з чэснымі размовамі ня будзе таіцца, аглядвацца. Іншая справа, калі разгаворчыкі яшчэ тыя. Ну але ў нас гэтая справа была адладжаная – за вуглом мы таксама ўмелі слухаць, хоць тое і было болей складана. Дык вось, я сказаў, мы сігналілі. Пасьля першых аповесьцяў Быкава нават пачалі настойваць. Ну ня тое, канешне, каб яго зарыштаваць – у той час арышты былі непапулярныя. Але каб хоць адлупцаваць як мае быць у друку. Ня даць яму набыць антысавецкі капітал, з якім ён у Еўропе – герой. Праўда, тады яму толькі адзін «ЛіМ» добра ўлупіў – доказна, абгрунтавана, з бальшавіцкіх пазіцыяў.

– А, памятаю, – сказаў я. – Чытаў. Здаецца артыкул называўся «Герой ці ахвяры лёсу».

– Во-во. Здаецца, так.

– Дык гэта з вашай ініцыятывы? – не ўтрымаўся я, і Мікалай Іванавіч аж прыпыніўся.

– Не пытайся, малады чалавек, болей, чым я кажу. Зразумела?

– Зразумела.

– Ну, во. Я і без таго вам у рот кладу. А вам трэба, каб яшчэ і разжоўваў?

– Ну не, канешне...

Падобна, ён аж зазлаваў, ці, можа, зрабіў такі выгляд. Мяне ён называў то на ты, то на вы – як калі. Я ж стараўся [абыходзіцца] з ім як мага болей ветліва. Мне было дужа цікава ўсё, што ён расказваў. Тым болей, што пра некаторыя справы ў Гародні я ўжо чуў, але болей з размоваў, чутак, з друку. А гэты сьведчыць з самых глыбіняў. Яшчэ тых глыбіняў-сутарэньняў.

– Дык вось, я сказаў – пачатак быў добры. Звычайна было так, калі на пачатку творчасці маладому даць добры ўрок, дык з яго выйдзе неблагі пісьменьнік. Так і рабілі, вопыт у гэтым сэнсе у нас быў багаты. А што – вазьміце С..., Ч..., П...** Мы іх добра направилі ў самы патрэбны час і – вось вынік. Выдатныя прэзікі ва ўсіх адносінах; ідэйныя, партыйныя, народныя. А з Быкавым – дапусьцілі прамашку. Я ўжо не кажу пра Карпюка...

«Але ж хто вы такі, – думаў я, – каб даваць гэткага кшталту ўрокі? Вы што – выдатны пісьменьнік, прафесар, акадэмік? Ці нават адказны работнік ЦК? Хто вам даў такое права? Тым болей заезжаму расейцу, чэкісту, што прыехаў сюды, каб змагацца з бандытызмам у

* Маецца на ўвазе аповесьць «Альпійская балада».

** Скарачэньне рэдакцыі. У рукапісе прозьвішчы падаюцца цалкам.

Сапоцкінскім раёне. А дайшоў да таго, што ўзяў за абавязак выхоўваць беларускіх пісьменьнікаў».

– Прабачце, а вы – таксама літаратар? – нясьмела папытаўся я.

– Я не літаратар, – амаль прастадушна адказаў Мікалай Іванавіч. – Але я чэкіст. Зноў жа, я – кандыдат навук.

– Якіх навук?

– Ну, юрыдычных. Думаеш, гэта мала? Гэта вельмі нават нямала. Бо я працаваў і вучыўся. Партыя вучыла.

– Зразумела, – сказаў я, каб спыніць гэты паваротак у размове, які яўна не падабаўся Мікалаю Іванавічу.

– Учціце, я ў антысавецкай кіраванасьці гэтых іх аповесьцяў разьбіраўся лепш за некаторых рэдактараў, хоць бы і пісьменьнікаў. Я ўсё нутром адчуваў, бо нутро меў чэкісцкае. А тыя рэдактары па пяць разоў чыталі і нічога ня бачылі. Бо самі былі такія ж.

– Якія?

– Нацыяналісты, во якія! Вазьміце тую ж гісторыю з аповесьцю Кулакоўскага. Партыя яго паставіла рэдактарам, каб ён правільна ацэньваў чужыя творы. Але як ён мог іх правільна ацэньваць, калі сам напісаў заганны, ачарніцельскі твор.

– Гэта «Дабрасельцы»?

– «Дабрасельцы», а што ж! Зганьбіў, збэсьціў усё на сьвеце. Усе планы і дасягненьні партыі ў галіне сельскай гаспадаркі. Як ужо разгарэўся скандал, тады яны да нас, што ёсьць па Кулакоўскаму? Каб прыняць меры. А ў нас па Кулакоўскаму нічога, не пасьпелі, не прадбачылі. Дык ужо па Карпюку ці Быкаву мы стараліся мець, што трэба, і што трэба прадбачыць.

Так мы ў той дзень і хадзілі ўзад-уперад у хвойніку, ніхто нам не перашкаджаў, знаёмых Мікалая Іванавіча тут, здаецца, было няшмат. Даходзілі ў адзін канец – да будынку, спыняліся, трохі стаялі і паварочвалі назад. Мікалай Іванавіч, падобна, быў ахвочы паспавядацца. А я стараўся як мага больш запомніць, бо наважыўся пасьля ўсё запісаць.

– Увогуле мы прадбачылі, шкада – да нас не заўжды прыслуховаліся. Хаця мы рэгулярна сігналілі ў інстанцыі. Ды во ў Менску паявіўся яшчэ адзін разумнік, кандыдат навук Адамовіч. Гэты выступаў на пісьменьніцкім зьездзе і збэсьціў нашых лепшых пісьменьнікаў, на якіх было столькі надзей. Я маю на ўвазе Хадкевіча, Карпава, некаторых з маладых. А во Быкава ён ухваліў. Як у таго паявілася ягоная «Трэцяя ракета», Адамовіч прабіў яе на кінастудыю, там пачалі здымаць фільм. Фільм, праўда, ня ўдаўся, але ў пачаткоўца Быкава, здаецца, закружылася галава. Ён сабе ўвабразіў чорт ведае што. Тут, трэба сказаць, і ў нас адбыліся некаторыя зьмены, пайшоў на заслужаны адпачынак старшыня камітэту, вопытны, заслужаны чэкіст, з Менску прыслалі новага. Новая мятла, як вядома, па-новаму мяце, але не заўжды ў той бок. А тут яшчэ Хрушчоў, гэты Мікіта, пачаў таптаць органы пад выглядам барацьбы з незаконнымі рэпрэсіямі. Быкаў усё капаўся ў вайне, сучаснасьці не чапаў. Ну, мы трохі і супакоіліся. Пацяралі бдзіцельнасьць! Увогуле мудрыя партыйныя кіраўнікі даўно ставілі пытаньне, каб кантраляваць пісьменьніка на стадыі стварэньня твору, а не пасьля яго надрукаваньня. Мудрая мера! Колькі б яна

прадухіліла няўдач, скандалаў, а то і прамога шкодніцтва. Але не, не паслухаліся таго, ну і атрымалі.

У 55-м* у «Маладосці» паявілася аповесць Быкава «Мёртвым не баліць». Рэдактарам быў паэт Пімен Панчанка. Трэба сказаць, у нашых колах ён быў чалавек вельмі ненадзейны. І па часьці паэзіі, і як рэдактар. Мы ня раз ставілі пытаньне, каб яго замяніць. Але нам прэчылі. У Маскве «Юность» узначальвае вопытны, аўтарытэтны рэдактар, а яна вунь што друкуе! Еўтушэнку друкуе. А Панчанка Еўтушэнку не друкуе – дык што, ён лепшы за таго маскоўскага? Дзіўная логіка, нічога ня скажаш. Мы, як прачыталі гэтую аповесць Быкава, дык адразу схпіліся за галаву – да чаго дайшоў! Ужо замахнуўся на органы. Раней усё пляжыў, але радавых, ну, некаторых начальнікаў – малага рангу. А тут – асабіста, смершаўца! Хаця і хітра замаскаваў яго пад штабнога афіцэра. Мы ўсё прааналізавалі, аформілі, данесьлі па інстанцыі. Чакаем. І нічога. Ні з Менску, ні з Масквы. Думаем, ну, павінны ж адрэагаваць, пазьнімаць з работы – і рэдактараў, і ў ЦК, а, можа, і нашым некаторым дастанецца. Але ідзе час, мёртвая ціша. Аслупянелі яны там ці што? Аказваецца, не, не аслупянелі, але ніхто ня хоча браць на сябе адказнасьць.

Так цягнулася аж да зімы, і во навіна – аказваецца, гэты з дазволу сказаць, твор, рыхтуецца да друку ў «Новом мире», які ўзначальвае хрушчоўскі любімчык Твардоўскі. Тут ужо запахла драмай на ўсю вуліцу, і мы ў Гродні вырашылі залегчы на дно. Хай! Мы сваё зрабілі, прасігналілі, нас не паслухалі, хай адказваюць.

Ад публікатара. *Гэта, здаецца, праўда, на той час, як «Новый мир» узяўся рыхтаваць аповесць і аж да яе поўнай публікацыі ў Беларусі ніякіх прыкметных рухаў супраць не адчувалася.*

Аповесць пераклаў Міхаіл Гарбачоў, маскоўскі перакладчык, сакратар Саюзу пісьменьнікаў СССР, наш зямляк – родам з Сеньненскага раёну. Да таго ён ужо перакладаў на расейскую мову «Трэцюю ракету», праз якую пасварыўся з Іванам Мележам, бо тым самым на пару месяцаў затрымаў пераклад ягонай эпапеі «Людзі на балоце». Патрабавальны Мележ забраў у яго раман і аддаў на пераклад іншаму перакладчыку – Д. Кавалёву. Сьпярша ў планах Гарбачова быў часопіс «Юность», дзе на той час друкаваліся самыя смелыя аўтары – В. Аксёнаў, А. Гладзілін і інш. Але «Юность» аповесць не ўзяла – хітры Б. Палявой уцяміў, што тое значыць. Уцямілі, канешне, і у «Новом мире», але тое іх не спыніла, і аўтар атрымаў ад намесьніка галоўнага рэдактара А. Кандратовіча тэлеграму, што аповесць будзе рыхтаваць да друку. Напачатку восені 1965 году я першы раз паехаў за мяжу на кангрэс «Комэса» у Рым, у групе савецкіх пісьменьнікаў быў і А. Твардоўскі, з якім я там пазнаёміўся. Ён сказаў, што ўжо прачытаў аповесць, не з усім там згодны, але друкаваць будзе. Неўзабаве мяне паклікалі ў Маскву, дзе пасялілі ў цудоўным гатэлі «Савецкая», рэдакцыя прымацавала вопытнага рэдактара Асю Берзер, з якой я і пачаў працаваць. Працы было багата – і па стылі, і ня толькі па стылі. Пераклад, у якім захавалася няма-

* Так у рукапісе. Трэба – у 65-м.

ла беларусізмаў, рэдакцыю не задаволіў, відаць, не задаволіла і асоба перакладчыка, што паставіла мяне ў далікатнае становішча перад ім. Загадчык аддзелу прама сказаў, што з Гарбачовым яны супрацоўнічаць ня будучь, будучь толькі проста з аўтарам. Гарбачоў, канешне, пакрыўдзіўся, але ўжо нічога зрабіць ня мог – рукапіс аповесці ўжо быў у друкарні.

– Вы не сьпяшаецеся? – запытаў Мікалай Іванавіч, як мы ў чарговы раз прыпыніліся на дарожцы. Час ужо набліжаўся да абеду, але мне было цікава, і я сказаў, што не.

– Падзеі далей разьвіваліся так. Я сказаў бы, даволі драматычна. Зімой пачаў працаваць зьезд партыі, на якім выразна азначылася паваротка да новай палітыкі ў галіне ідэалогіі. Хрушчоў, як вядома, наламаў дроў, трэба было іх прыбіраць. Асабліва па лініі адносінаў да Сталіна і да органаў. Таго, што склалася пад канец яго цараваньня, нельга было трываць, лінію трэба было выпроставаць. Але тут паўстала перашкода: група маскоўскіх інтэлігентаў напісала ў ЦК, Брэжневу, заяву, дзе пратэставала супраць быццам бы вяртаньня палітыкі да сталінізму. Трэба зазначыць, кіраўніцтва ЦК, Суслаў, а можа, і Брэжнеў не праявілі прынцыповасьці, прамарудзілі, пачалі вагацца. У такіх варунках ідзе зьезд. І тут паяўляецца першы нумар “Новага мира” з аповесьцю Быкава, у якой на матэрыяле вайны бэсьцяцца органы. Увогуле гэта быў акт сабатажу ў адносінах да палітыкі партыі – ня меней. Трэба ім аддаць належнае – у Маскве тое зразумелі адразу ж, і адразу прынялі меры. Найперш – публіцыстычныя. Газета Цэнтральнага Камітэту «Правда», якую, дарэчы, на той час рэдагаваў наш зямляк таварыш Зімянін, выступіла з артыкулам, у якім у пух і прах разграміла заганную аповесьць.

Ад публікатара. Наконт «пуха і праху» Мікалай Іванавіч дапускае перабольшаньне, на той час яны ўмелі тое рабіць зьнешне нават тактоўна, не патрабуючы вышэйшай меры для аўтара, як гэта

~~Вячаслаў~~ вяртаньня палітыкі да сталінізму. Трэба зазначыць, кіраўніцтва ЦК, Суслаў, а можа, і Брэжнеў не праявілі прынцыповасьці, прамарудзілі, пачалі вагацца. У такіх варунках ідзе зьезд. І тут паяўляецца першы нумар «Новага мира» з аповесьцю Быкава, у якой на матэрыяле вайны бэсьцяцца органы. Увогуле гэта быў акт сабатажу ў адносінах да палітыкі партыі – не меней. Трэба ім аддаць належнае – у Маскве тое зразумелі адразу ж, і адразу прынялі меры. Найперш – публіцыстычныя. Газета Цэнтральнага Камітэту «Правда», якую, дарэчы, на той час рэдагаваў наш зямляк таварыш Зімянін, выступіла з артыкулам, у якім у пух і прах разграміла заганную аповесьць.

Ад публікатара. Наконт «пуха і пярэ» Мікалай Іванавіч дапускае перабольшаньне, на той час яны ўмелі тое рабіць знешне нават тактоўна, не патрабуючы вышэйшай меры для аўтара, як гэта было ў трыццатыя гады. Заганнасьць твора выяўлялася ў мастанка-ідэйнай няўдачы, у прыніжэньні прынцыпаў партыйнасьці і народнасьці. На прыканцы артыкула нават падносілася салодкая пілюля – прызнаньне таленту аўтара пры бесталаным творы. Адметна, што пры галоўным рэдактары «Правды» земляку Зімяніне аўтар таксама быў зямляк – беларус, слухач Акадэміі Грамадскіх навук В. Сеўрук, і гэтая рэцэнзія стала для яго першым прыступкам у яго затым бліскучай кар’еры на ніве ўдэшэньня савецкай літаратуры і, асабіста, аўтара-земляка Быкава.

Апошняя старонка рукапісу.

было ў трыццатыя гады. Заганнасьць твору выяўлялася ў мастацка-ідэйнай няўдачы, у прыніжэньні прынцыпаў партыйнасьці і народнасьці. Напрыканцы артыкулу нават падносілася салодкая пілюля – прызнаньне таленту аўтара пры бесталанным творы. Адметна, што пры галоўным рэдактары «Правды» земляку Зімяніне аўтар таксама быў зямляк – беларус, слухач Акадэміі Грамадскіх навук В. Сеўрук, і гэтая рэцэнзія стала для яго першым прыступкам у яго затым бліскучай кар’еры на ніве ўдушэньня савецкай літаратуры і, асабіста, аўтара-земляка Быкава...

1989 г.

На гэтым рукапіс заканчваецца.

